

Andrzej Stroynowski

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

PARLAMENTARZYŚCI RZECZYPOSPOLITEJ – PRZESZKODY NA DRODZE KU WSPÓLNOCIE

Tytułowe rozważania odnoszą się do Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czyli lat 1569–1795, gdy nasi parlamentarzyści reprezentowali największy w skali europejskiej odsetek ludności, gdyż korzystająca z pełni praw politycznych szlachta stanowiła 10% ogółu społeczeństwa. Pod względem udziału społeczeństwa w życiu parlamentarnym wyprzedzaliśmy więc zdecydowanie kraje zachodnie, gdyż dla porównania w Anglii w 1832 prawo wyborcze posiadało tylko 3,2%, a we Francji za panowania Ludwika Filipa ledwo 1,5% ludności¹. Za podjęciem niniejszych rozważań przemawia jednak głównie dotychczasowy brak prób ukazania problemu dochodzenia parlamentarzystów do poczucia wspólnoty, kształtującego się ponad różnicami etnicznymi, językowymi, wyznaniowymi i regionalnymi².

Pomijanie tego problemu powolnego dochodzenia parlamentarzystów Rzeczypospolitej do poczucia wspólnoty, czy wręcz jedności, wynika z dwóch przynajmniej przyczyn. Najważniejszą chyba przeszkodą jest spoglądanie na praktykę życia parlamentarnego poprzez doświadczenia schyłkowego okresu istnienia Rzeczypospolitej, głównie czasów Sejmu Czteroletniego 1788–1792, gdy w warunkach istnienia konfederacji sejmowej obrady toczyły się w jednej izbie, każdemu z sejmujących przypadał równy głos, a decyzje zapadały na zasadzie większości. Najczęściej jednak zapomina się, że sytuacja ta stała się możliwa tylko dzięki trzem wiekom kształtowania się zasad polskiego parlamentaryzmu, które zresztą w tym czterolecu ulegały tak istotnym przemianom, że w ślad

¹ B. Leśnodorski, *Dzielo Sejmu Czteroletniego*, Wrocław 1951, s. 18; J. Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce*, Warszawa 1978, s. 58; A. Walicki, *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 13.

² Pewnym wyjątkiem są rozważania Jolanty Choińskiej-Mika, *Parlament miejscem politycznej integracji i społecznej edukacji*, „Teki Sejmowe”, 2010, nr 1, s. 28–39.

za Hugonem Kołłątajem mówi się wręcz o „łagodnej rewolucji”³. Dopiero w jej wyniku doszło do przyjęcia Ustawy Rządowej, czyli Konstytucji 3 Maja, w której wreszcie wyraźnie określono zadania i uprawnienia króla, izby poselskiej i senatorskiej⁴, ostatecznie przyjęto koncepcję sejmu gotowego⁵, już pogodzonego z istnieniem silnej władzy wykonawczej, wobec której przestał być w opozycji⁶, jak też zniesiono obowiązujący charakter instrukcji sejmikowych i uznano posła za reprezentanta całego narodu⁷. Nawet jednak wówczas oznaczało to tylko zbliżenie stanowisk wśród samych parlamentarzystów, do których dopiero przecież mieli dołączyć plenipotenci miejscy o ograniczonych tylko kompetencjach, co oczywiście prowadziło do zawężenia tytułowej wspólnoty do reprezentacji samej szlachty⁸. Pamiętajmy też, że tendencje centralistyczne ostatecznie nie zwyciężyły na Sejmie Czteroletnim, bo już w trakcie jego trwania odrzucono majową zasadę jedności Rzeczypospolitej, złożonej z trzech prowincji i w trakcie dyskusji nad ukształtowaniem Komisji Skarbowej powrócono do unijnego charakteru państwa

³ H. Kołłątaj, *Do Stanisława Małachowskiego referendarza koronnego o przyszłym Sejmie Anonima Listów kilka*, [w:] id., *Listy Anonima i Prawo polityczne narodu polskiego*, oprac. B. Leśnodorski i H. Wereszycka, t. 1, Kraków 1954, s. 167; M. Markiewicz, *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2004, s. 695; B. Leśnodorski, „Łagodna rewolucja” w starciu z despotyzmem, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, t. 27, s. 187; W. Szczygielski, *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015.

⁴ Jeszcze w styczniu 1791 roku pojawiała się groźba separatyzmu sejmowego izby poselskiej, która w warunkach tumultu zamyślała o przejściu pełni władzy ustawodawczej, *ibid.*, s. 105–107.

⁵ *Ibid.*, s. 113.

⁶ J. Michalski, *Kilka uwag o koncepcji sejmu rządzącego w XVIII w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1982, R. 37, nr 3–4, s. 241; Z. Zielińska, *Sejm Czteroletni*, [w:] *Spółczesność obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1793)*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 108.

⁷ Zasada ta, o której myślano i wcześniej, przyjęta została dopiero w Konstytucji 3 Maja, gdy jeszcze 24 III 1791, w czasie dyskusji nad prawem o sejmikach odrzucono taki wniosek Piusa Kicińskiego, W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, Warszawa 1991, t. 2, s. 444–45; A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 106; J. Michalski, *Sejm w czasach saskich*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 310; A. Stroynowski, *Posel – reprezentant narodu, czy regionu? Ujęcie historyczne*, [w:] *Oblicze polityczne regionów Polski. Elity i społeczeństwo*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2008, s. 237–251; W. Szczygielski, *O nową ustawę sejmikową. Rezultaty głosowania sejmowego z 24 marca 1791 roku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego*, Warszawa 2013, s. 502; *id.*, *Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2005, R. 4, nr 2(8), s. 67–69; *id.*, *Sejm Wielki...*, s. 125–136.

⁸ K. Zienkowska, *Sławetni i urodzeni. Ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1976. Z drugiej jednak strony mówi się o kształtowaniu się już narodu szlachecko-mieszczańskiego, W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897, s. 7; W. Szczygielski, *Cele lewicy polskiej u schyłku XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 45.

dwóch równoprawnych państw: Korony i Litwy⁹.

Nie mniej ważną przyczyną niedostrzegania skali problemów stojących przed parlamentaryzmem staropolskim, wydaje się uznawanie całego wieku XVI za złoty okres polskiego sejmu, chociaż ma to uzasadnienie tylko w odniesieniu do czasów jagiellońskich i ruchu egzekucyjnego. W rezultacie pamiętamy głównie o wybitnych parlamentarzystach tej epoki, z Mikołajem Sienickim¹⁰ na czele, zapominając o problemach w pracy ówczesnego sejmu, które nasiliły się z chwilą zawarcia unii lubelskiej. Przyniosła ona przecież nie tylko powiększenie terytorium państwa, ale też konieczność współpracy w sejmie ludzi wychowanych w odmiennych tradycjach politycznych, różniących się pomiędzy sobą wyznaniem, poczuciem narodowym czy przynajmniej językiem, stosującym się do różnych kodeksów prawnych oraz żyjących na obszarach o odmiennych stosunkach społecznych i gospodarczych. Do tego dochodziła działalność kolejnych królów elekcyjnych, którzy nie zawsze chcieli harmonijnie współpracować z sejmem, nie wspominając już nawet o decentralizacyjnych tendencjach magnaterii.

Różnice wyznaniowe

O ile jest już mowa o podziałach wśród parlamentarzystów, to najczęściej wskazuje się na różnice wyznaniowe z wyraźną sympatią dla protestantów i z pomijaniem roli prawosławnych. Te różnice religijne wśród sejmujących musiały występować, skoro były one widoczne w całej Rzeczypospolitej, szczególnie w miastach, gdzie obok siebie funkcjonowały kościoły różnych wyznań. Dla przykładu w wołyńskim Łucku sąsiadowały ze sobą dwie katedry, z których św. Jana Ewangelisty, będąca od 1428 roku siedzibą biskupów prawosławnych, od 1596 r. należała do kościoła unickiego. Katedra katolicka NM Panny natomiast została wzniesiona w 1364 r. i pełniła tę funkcję do 1795 r., gdy władze carskie przenieśli stolicę biskupstwa do Brześcia¹¹. To pokojowe sąsiedztwo nie było zakłócanie ze względu na otwartą postawę tamtejszej szlachty i magnatów, którzy broniąc swoich przekonań jednocześnie nie przeciwstawiali się napływowi ludności niechrześcijańskiej, kierując się interesem ekonomicznym¹². Dotyczyło to zarówno hetmana Jana Zamoyskiego, który ściągał do swojego Zamościa Żydów, Tatarów

⁹ Z. Szcząska, *Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1975, t. 28, s. 58; J. Michalski, *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Historyczne”, 1986, t. 51, z. 1, s. 121; J. Bardach, *Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska*, „Przegląd Historyczny” 1991, t. 82, z. 3–4, s. 401; id., *Konstytucja 3 Maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku*, „Lithuania”, 2001, z. 12, nr 3–4, s. 33–37; J. Malec, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w nowożytnej Europie*, Kraków 2003, s. 131; E. Rostworowski, „*Marzenie dobrego obywatela*” czyli królewski projekt konstytucji, [w:] id., *Legends i fakty XVIII w.*, Warszawa 1963, s. 452; W. Uruszczak, *Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2008, t. 60, z. 2, s. 146; A. B. Zakrzewski, *Litwa wobec Korony we wspólnej Rzeczypospolitej. XVI–XVIII wiek*, [w:] *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, red. Z. Anusik, Łódź 2007, s. 41–58.

¹⁰ S. Grzybowski, *Mikołaj Sienicki – Demostenes sejmów polskich XVI w.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1959, t. 2, s. 96–117.

¹¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, F. Sulimirski, W. Walewski, Warszawa 1884, t. 5, s. 782–784.

¹² W efekcie w drugiej połowie XIX w. Żydzi stanowili 12% ludności Wołynia, tak jak Polacy, *Encyklopedia Orgelbranda*, Warszawa 1884, t. 12, s. 230.

i Ormian, jak i też tak gorliwego obrońcą prawosławia, jakim był książę Konstanty Ostrogski¹³. W tej sytuacji nie może dziwić, że u progu istnienia Rzeczypospolitej większość sejmujących stanowili innowiercy, głównie kalwini i arianie, którzy dominowali w izbie poselskiej¹⁴. Jednocześnie jednak państwo uznawane było za katolickie, co wyrażało się w zasiadaniu biskupów w senacie oraz w prawie króla do wskazywania kandydatów na biskupstwa i opactwa. Jednak aż do 1697 roku nie było jasno określonej zasady, by królem mógł być tylko katolik, co pozwalało chociażby na wysuwanie kandydatur carów Iwana IV i Aleksego Michałowicza, czy szwedzkiego Karola X Gustawa. Była też gwarantowana tolerancja religijna w 1573 (w akcie konfederacji warszawskiej), co potwierdzono w 1768, 1775, 1791, chociaż formalnie odnosiło się to tylko do szlachty. Natomiast pełne gwarancje swobód wyznaniowych miały religie niechrześcijańskie w oparciu o liczne przywileje¹⁵. Tolerancję religijną słusznie uznawano za fundament istnienia unijnego państwa, w którym musiano zapewnić współistnienie wyznawcom tak wielu religii. Dopiero w XVII wieku zaczęły się tumulty religijne, szczególnie częste w miastach pruskich (inicjowane przez luteranów) i w małopolskich (przez katolików). Było to natomiast zjawisko zdecydowanie rzadsze na wschodzie Rzeczypospolitej, gdzie magnaci starali się o zachowanie pokoju religijnego w swoich posiadłościach. Jednocześnie jednak postępowało zjawisko dość szybkiej katolizacji szlachty i magnaterii, wyraźnie przyspieszonej wojnami XVII wieku, uwieńczonymi wygnaniem arian w 1658 roku¹⁶. Dopiero jednak w czasach saskich doszło do pełnej jedności wyznaniowej sejmu, gdy w latach 1733–1736 z życia politycznego, w tym i z sejmu, wyeliminowano dysydentów¹⁷. Ten jednorodny wyznaniowo obraz sejmu Rzeczypospolitej trwał jednak tylko do

¹³ W. Atamanenko, *Zamoyscy i Ostrogscy. Magnateria końca XVI – pierwszej połowy XVII w.*, „Zamojsko – Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, 2005, t. 3, s. 101–106.

¹⁴ Znamienne jest, że do 1600 roku żaden z litewskich marszałków sejmowych nie był katolikiem (było 4 kalwinów, 2 prawosławnych i 1 luteranin), A. Rachuba, *Litewscy marszałkowie sejmów Rzeczypospolitej (1569–1793)*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej...*, s. 45; H. Lulewicz, *Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego księstwa Litewskiego za panowania Wazów*, „Przegląd Historyczny”, 1977, t. 68, s. 425–443; H. Wisner, *Rozróżnieni w wierze. Szkice z dziejów Rzeczypospolitej schyłku XVI i połowy XVII wieku*, Warszawa 1982, s. 129–137.

¹⁵ W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, wyd. 2, Warszawa 2013, t. 1: (966–1795), s. 200.

¹⁶ H. Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, Warszawa 1978, s. 163–164. Cf.: W. Dworzaczek, *Oblicze wyznaniowe senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dobie kontrreformacji*, [w:] id., *Studia nad dziejami społeczeństwa, polityki i kultury dawnej Polski w wiekach XVI–XVIII*, oprac. Z. Chodyła, Z. Sprus, Warszawa 2010, s. 261–273; J. Dziegielewska, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986; T. Kempa, *Szlachta wołyńska wobec praw wyznaniowych na sejmikach i sejmach w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2011, z. 4 (19), s. 27–54.

¹⁷ W. Kriegerseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1764). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe*, Warszawa 1966, s. 19–49. W sposób znacznie bardziej radykalny rozwiązywano problemy religijne w zachodniej Europie, J. Tazbir, *Dzieje polskiej tolerancji*, Warszawa 1973, s. 153–154.

1768¹⁸, gdy pod naciskiem Rosji i Prus dysydemom i dyzunitom przywrócono pełnię praw politycznych, co potwierdzono w 1775 i 1791 roku. Trzeba jednak zaznaczyć, że dopiero w 1784 roku w izbie poselskiej zasiadł Paweł Grabowski, będąc tam pierwszym od czasów saskich dysydemem¹⁹. Decyzja o zapewnieniu miejsc w sejmie hierarchom unickim również pozostała tylko w sferze zamierzeń i praktycznie nie naruszyła katolickiego oblicza sejmu Rzeczypospolitej do końca jej istnienia.

Różnice narodowe i językowe

Czasem tylko wspomina się o podziałach etnicznych czy narodowościowych wśród naszych parlamentarzystów, które musiały przecież występować, skoro wśród szlachty były wcale liczne grupy Niemców, Rusinów, Litwinów, Tatarów, pomijając przybyszów, którzy bardzo szybko się polonizowali. Działo się tak, chociaż Rzeczpospolita nie prowadziła żadnej polityki narodowościowej i stąd z pełni swobód korzystały wszystkie mniejszości, łącznie z możliwością posługiwania się w wewnętrznych stosunkach swoim własnym prawem. Wśród szlachty cały czas postępował jednak proces polonizacji, aczkolwiek wyrażającej się często w czysto zewnętrznej formie, chociażby w łączeniu w nazwiskach rodzimej tradycji z formą polską, co widać w przypadku znanych rodzin: Myszka Chołoniewski, czy Frąckiewicz Radziwiński²⁰. Te różnice etniczne najwyraźniej odbijały się na języku, czy przynajmniej wymowie naszych parlamentarzystów. Brak dostatecznej znajomości polskiego i łaciny chociażby utrudniał udział w pracach sejmowych księciu Wasylowi Konstantemu Ostrogskiemu²¹. Również później znane są przypadki trudności w wysławianiu się świeżo polonizujących się magnatów. Tu szczególnie zabawne mogły być wystąpienia podskarbiego Jerzego Flemminga, który w momentach tak częstej u niego „cholery” zapominał polskiego i mówił oraz kłął po niemiecku. Jeszcze poważniejsze problemy językowe mieli sascy władcy, których mowy od tronu musieli wygłaszać ich ministrowie, z czym zerwał dopiero Stanisław August, który najczęściej rezygnował z pośrednictwa ministrów i przemawiał piękną polszczyzną²². Nawet na Sejmie Czteroletnim poseł oszmiański Józef Kocięł mówił w sposób niezbyt zrozumiały dla słuchaczy,

¹⁸ Niechęć do przywrócenia równouprawnienia wykorzystywano też w walce politycznej, jak w 1764 roku, gdy Czartoryscy panowanie Wettinów utożsamiali z zagrożeniem wpływami protestantów, J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, s. 355. Cf.: J. J. Głowacki, *Tolerancyjność i fanatyzm szlachty katolickiej w Rzeczypospolitej u progu Oświecenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historia”, 2014, z. 92, s. 29–48; C. Łubieńska, *Sprawa dysydemcka 1764–1766*, Warszawa 1911; M. G. Müller, *Tolerancja religijna a sprawa dysydemców w drugiej połowie XVIII wieku*, „Wiek Oświecenia”, 1999, t. 15, s. 23.

¹⁹ W. Dzwonkowski, *Grabowski Zygmunt Ksawery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: *PSB*], t. 8, s. 516; S. Herbst, *Grabowski Paweł*, [w:] *PSB*, t. 8, s. 506–507.

²⁰ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 13, s. 920; *Encyklopedia Orgelbranda*, t. 12, s. 229–230.

²¹ W. Atamanenko, op. cit., s. 101–106.

²² B. Krakowski, *Oratorstwo polityczne na forum Sejmu Czteroletniego. Rekonesans*, Gdańsk 1968, s. 64–65.

co jednak mogło być wynikiem wady wymowy²³. Nie zmienia to faktu, że już w czasach saskich wszyscy posiadacze ziemi w Rzeczypospolitej, łącznie z chłopami, uważani byli za Polaków²⁴.

Różnice społeczno-polityczne

Od problemów etnicznych i wyznaniowych dla funkcjonowania sejmu Rzeczypospolitej, dla procesu zbliżania się parlamentarzystów, znaczenie istotniejsze znaczenie miały różnice społeczno-polityczne. Unia lubelska, przynosząc połączenie we wspólnym sejmie społeczeństw Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, doprowadziła do pojawienia się nowych, wcześniej nieznanych problemów społecznych, rzutujących na postawy polityczne parlamentarzystów. O ile wśród reprezentantów dawnych województw koronnych aż do lat trzydziestych XVII wieku żywe były tradycje ruchu egzekucyjnego, prezentowane chociażby przez braci Zbaraskich, to w województwach ruskich i litewskich nie było liderów szlachty i tradycyjnie dominowała tam magnateria²⁵. Magnateria ta, wielokrotnie górująca majątkiem nad szlachtą, nie poszukiwała oparcia w dworze królewskim, lecz poprzez swoją siłę polityczną i materialną mogła mu narzucać swoją wolę, co czynił chociażby Janusz Radziwiłł. Utraciła ona w 1569 roku podstawy prawne swojej pozycji, ponieważ unia zniosła istnienie na Litwie stanu panów, teoretycznie zrównując szlachtę. W rzeczywistości jednak nie naruszyło to jej przewagi. W Koronie natomiast zakończył się okres współdziałania królów z możnowładztwem²⁶, które przejmując rolę trybunów szlacheckich osiągnęło pozycję magnaterii, chociaż o wpływach nieporównanie niższych niż na Litwie²⁷. Proces wzrostu wpływów magnaterii uległ przyspieszeniu w Koronie w połowie XVII wieku, głównie na skutek gwałtownego zubożenia szlachty w toku działań wojennych, co prowadziło do faktycznego złamania zasad

²³ A. Stroynowski, *Kształtowanie się koncepcji reformy królewskiej w epoce saskiej*, „Acta Universitatis Lodzianis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, 1978, ser. 1, z. 29, s. 12.

²⁴ M. Markiewicz, *Państwa wielonarodowe w Europie osiemnastego wieku*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej. Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje”, Kraków 15–17 IX 1997 r.*, red. A. K. Link-Leczowski i M. Markiewicz, Kraków 1999, s. 23; A. L. Sowa, *Świat ministrów Augusta II*, Kraków 1995, s. 35–39.

²⁵ N. Jakowenko, *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2000, s. 126–133.

²⁶ Jeszcze w 1572 roku określało siebie mianem „barones”, zaś szlachtę jako „nobiles”, L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 46–47.

²⁷ Taką pozycję zdobył zwłaszcza Jan Zamojski, jak też Walenty Dembiński, Rafał Leszczyński, Hieronim Ossoliński, Hieronim Sieniawski, E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta na sejmach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XVI–XVII w.*, Warszawa 1994, s. 143–169; W. Dworzaczek, *Uwagi o genezie magnaterii*, [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, red. W. Czaplński i A. Kersten, Toruń 1974, s. 3–8; S. Gruszecki, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572–1573)*, Warszawa 1969, s. 286; W. Rodkiewicz, *Kariery posłów koronnych na sejmy Stefana Batorego*, „Przegląd Historyczny”, 1987, t. 78, z. 2, s. 167–188; W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997; A. Tomczak, *Walenty Dembiński. Kanclerz egzekucji (1504–1584)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 67, 1962, z. 2, Toruń 1963.

egalitaryzmu szlacheckiego, typowego dla XVI wieku²⁸. W rezultacie w XVIII wieku czołowi magnaci litewscy osiągnęli już taką pozycję, że na niektórych sejmikach nawet nie próbowano zgłaszać kandydatur posłów, którzy wcześniej nie uzyskali ich poparcia²⁹. Dopiero w czasach stanisławowskich, w wyniku powolnego odbudowywania się pozycji ekonomicznej i politycznej szlachty nastąpił wzrost jej zainteresowania życiem politycznym, wyrażany zwiększoną konkurencją przy ubieganiu się o funkcję poselską, jak też wzrostem – nawet 4–5 razy – ilości zjeżdżających na obrady sejmikowe³⁰. Zaowocowało to *łagodną rewolucją* Sejmu Czteroletniego, zakończoną przełamaniem magnackiej dominacji, wyrażonej też zmianą ilościowych proporcji pomiędzy senatem i izbą poselską, która od reformy 1791 roku gromadziła 204 posłów wobec 130 senatorów³¹.

Różnice prawne

Tu dochodzimy kwestii istniejących rozwiązań prawnych i rzeczywistego ich funkcjonowania, które stanowiły istotną przeszkodę na drodze kształtowania się poczucia wspólnoty parlamentarzystów. Część z nich wiązała się z historycznym procesem tworzenia się Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ze wspomnianymi już tu różnicami etnicznymi, co prowadziło do posługiwania się w oficjalnych dokumentach sejmowych trzema językami: łaciną, polskim i ruskim, który do 1697 roku obowiązywał w Wielkim Księstwie Litewskim i początkowo również w województwach wcielonych do Korony w 1569 roku. Unia lubelska niewątpliwie stanowiła przełom w życiu parlamentarnym Rzeczypospolitej. Nie oznaczała ona, jak to czasem się przyjmuje, wprowadzenia unii realnej dwóch państw, czy tym bardziej federacji województw. Przyjmowała ona zasadę jedności państwa, chociaż zachowywała jego niejednorodność³². Pojawiające się tendencje do przyznania każdemu z państw unijnych suwerenności w polityce wewnętrznej i zagranicznej (Batory, ugoda kiejdańska) skończyły się niepowodzeniem wobec stanowiska szlachty, która na sejmie konwokacyjnym w 1697 roku podkreśliła konieczność zachowania jedności, postulując przeprowadzenie tzw. koekwacji prawa³³.

Unia lubelska przyniosła też zasadniczą zmianę charakteru sejmu, który w porównaniu z wcześniejszym okresem dokonał istotnego, przynajmniej

²⁸ A. Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540–1587*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, s. 134–136. Por. A. Mączak, *Rzeczpospolita szlacheckich samorządów*, „Przegląd Historyczny”, 2005, t. 96, z. 2, s. 169–192.

²⁹ H. Rzewuski, *Pamiętnik Soplisy*, oprac. Z. Lewinówna, Warszawa 1978, s. 51.

³⁰ A. Lityński, *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią. Zagadnienia wybrane*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, Warszawa 1996, s. 136. Cf.: E. Rostworowski, *Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty*, „Kwartalnik Historyczny”, 1987, R. 94, nr 3, s. 19; A. B. Zakrzewski, *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, 2000, t. 5, s. 140.

³¹ W. Szczygielski, *Sejm Wielki...*, s. 155.

³² W. Uruszczak, *Historia państwa...*, t. 1, s. 206–208.

³³ *Ibid.*, s. 208. Wówczas też zrezygnowano z zapisywania praw Wielkiego Księstwa Litewskiego w języku ruskim, jako niezrozumiałego dla ogółu szlachty.

formalnego, ograniczenia uprawnień senatorów w stanowieniu prawa³⁴, które przejęła izba poselska, licząca wówczas 167 posłów, w tym 113 reprezentantów Korony (z tego 20 z ziem włączonych w 1569), 10 z Prus Królewskich i 44 z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Rangę izby poselskiej potwierdzała bardzo wysoka frekwencja, jak też częste starania senatorów o zdobycie funkcji poselskiej, choć było to zakazane³⁵. Wkrótce później ukształtowały się też nowe, nieznane wcześniej sejmy: konwokacyjny i elekcyjny, jak też przyjęto artykuły henrykowskie, które stały się pierwszym polskim aktem konstytucyjnym, określającym zasady ustroju, łącznie z tolerancją religijną, gwarantowaną przez konfederację warszawską³⁶. Dla rozwoju parlamentaryzmu najistotniejszym było wprowadzenie zasady obowiązkowego zwoływania sejmów zwyczajnych co dwa lata na sześć tygodni, przy zachowaniu możliwości zwołania sejm nadzwyczajnego³⁷. Okres trwania sejmów nie był jednak, przynajmniej do końca XVII wieku, przestrzegany i nieraz ich obrady trwały nawet po kilka miesięcy. Początkowo szlachta dominowała nie tylko formalnie, ale też wykazywała niezależność od króla i możnowładczych liderów, mając poczucie siły i możliwości samodzielnego sprawowania władzy, opierając się na doświadczeniach z okresu zjazdu jędrzejowskiego w 1576 roku, który dał władzę szlacheckiemu pospolitemu ruszeniu pod kierunkiem Andrzeja Zborowskiego³⁸.

Wkrótce jednak zaczęło się psucie sejmów przez władców elekcyjnych, od Stefana Batorego poczynając, który chociażby zupełnie nie przestrzegał zasady alternaty miejsca obrad sejmowych pomiędzy Koroną i Litwą i wszystkie sejmy zwoływał do Warszawy (1578, 1579–1580, 1581, 1582, 1585) lub Torunia (1576). Pewną rekompensatą dla Litwinów miały być tzw. konwokacje, które odbywały się w Wilnie (1578, 1580, 1584) i w Wołkowysku (1582), co jednak prowadziło do naruszenia zasady wspólnych obrad sejmowych. Ta polityka króla wynikała z rozgrywania sprzeczności pomiędzy Koroną i Litwą w imię osiągnięcia bieżących korzyści³⁹. Pojawiły się też pierwsze próby podważenia zasady o indygenacie (incompatibilia), czyli o konieczności posiadania pełni praw i ziemi na obszarze swojej jurysdykcji⁴⁰. W rezultacie tej polityki doszło do obniżenia kultury politycznej, ograniczenia roli dawnych przywódców szlacheckich

³⁴ Egzekucyjnemu obozowi nie udało się przekształcenie senatu w ciało wykonawcze, chociaż w tym kierunku zmierzało utworzenie w *artykułach henrykowskich* instytucji senatorów rezydentów, jako ciała doradczego, I. Kaniwska, *Małopolska reprezentacja parlamentarna za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 1974, z. 48, s. 126; W. Uruszczak, *Historia państwa ...*, t. 1, s. 210.

³⁵ A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 175.

³⁶ M. Kallas, *Tryb zmiany aktów konstytucyjnych w Polsce doby porzbirowej*, „Prawo Kanoniczne”, 2006, t. 49, nr 3–4, s. 246–247; id., *Wstępy do polskich konstytucji (1791–1921)*, [w:] *Honeste vivere. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda, A. Sokala, Toruń 2001, s. 515.

³⁷ W. Uruszczak, *Historia państwa...*, t. 1, s. 210.

³⁸ W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878; id., *Stefan Batory. Przegląd historii jego panowania*, Kraków 1887.

³⁹ Podobny pogląd wyraża też: L. Kieniewicz, op. cit., s. 32, 133.

⁴⁰ Pomijam tu fakt, że w Koronie w sejmikach mógł uczestniczyć ogół szlachty, gdy na Litwie tylko osiadła w danym powiecie. W całym państwie jednak obowiązywała formalna zasada egalitaryzmu szlacheckiego, A. Mączak, op. cit., s. 169–192.

i przynajmniej zahamowania procesu integracji Rzeczypospolitej oraz pojawienia się w sejmie licznej grupy wojskowych⁴¹.

Wówczas też pojawiły próby podważania pozycji sejmów poprzez bezpośrednie odwoływanie się władcy do sejmików. Prowadziło to do wzmacniania ich roli, z czym wiązało się zwiększanie zależności posłów od swoich wyborców. Ostatecznie ukształtowała się, obowiązująca aż do 1768 roku, zasada pełnej odpowiedzialności posłów przed sejmikami szlacheckimi. Na sejmikach przedsejmowych udzielano posłom obowiązujących – coraz bardziej – instrukcji, które były podstawą rozliczenia z działalności sejmowej w czasie wysłuchiwanie relacji na sejmikach relacyjnych. Najważniejszym efektem wiążącego charakteru instrukcji sejmikowych były bardzo ścisłe relacje posłów z wyborcami i regionem, z którego byli wybierani⁴². Uznawanie podmiotowej roli sejmików szlacheckich prowadziło do przyjęcia przez sejmy zasady *jednomysłności* w procesie stanowienia prawa. Zasada ta zmuszała do szukania kompromisu i odrzucenia możliwości zakończenia dyskusji poprzez zarządzenie głosowania, którego wynik mógł być i był kwestionowany przez poszczególne sejmiki. Dawało to czas na wypracowanie najlepszego rozwiązania, czego efektem był szacunek do prawa i przywiązanie do własnego państwa⁴³. Właśnie ta zasada *jednomysłności* decydowała o wyjątkowej kulturze parlamentarnej „złotego wieku” sejmu staropolskiego⁴⁴. Jednocześnie podmiotowa rola sejmików owocowała prawie stuprocentowym udziałem szlachty w ich obradach w XVI w.⁴⁵ Owocowało to również dążeniem do wybierania na posłów tylko dobrze wykształconych i zręcznych mówców, którzy cieszyli się wysokim prestiżem, uosabiając wolnościowy charakter demokracji szlacheckiej. Ta zaś dla ogółu wydawała się nieskończenie bardziej doskonała od modelu parlamentaryzmu angielskiego, w którym zwłaszcza krytykowano dziedziczną władzę królów, którzy nie podlegali władzy sądów, jednocześnie mając prawo

⁴¹ L. Kieniewicz, op. cit., s. 155, 206; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 123; W. Uruszczak, *Kultura polityczna i prawna w sejmie polskim czasów Odrodzenia*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1980, t. 32, z. 2, s. 47–62.

⁴² Po części odnosiło się to i do senatorów, zobowiązanych do obrony interesów swojego regionu, co potwierdzano przysięgą, jaką składał dla przykładu biskup Antoni Okęcki, gdy przechodził z biskupstwa chełmskiego na poznańskie, Sesja III 4 X 1780 w izbie senatorskiej, *Dyaryusz Sejmu Ordynaryjnego Warszawskiego... MDCCLXXX*, wyd. S. Badeni, Grodno 1780, s. 16.

⁴³ C. Backvis, *Wymóg jednomysłności a wola ogółu*, „Czasopismo Prawno Historyczne”, 1975, t. 27, z. 2. Zasada jednomysłności miała zapewniać uchwalanym prawom wyższą wartość od wprowadzanym na zasadzie większościowej, gdyż brak sprzeciwu w chwili jego stanowienia wykluczał podstawy do późniejszych protestów, co dostrzegli współcześni teoretycy niemieccy, Z. Ogonowski, *W obronie liberum veto. Nad pismami Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Człowiek i Światopogląd”, 1975, nr 4, s. 64–65. Cf. J. Chońska-Mika, *Od zgody wszystkich ku jednomysłności – modus consuludendi sejmów polskich za ostatnich Wazów*, [w:] *Vetera notis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, t. 1, red. S. Grodziski, D. Malec, A. Karabowicz, M. Stusa, Kraków 2010, s. 73–83; E. Opaliński, *Miedzy „liberum veto” a głosowaniem większościovym. Funkcjonowanie sejmu w latach 1587–1648*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1993, s. 43–51.

⁴⁴ J. Ekes, *Złota demokracja*, Warszawa 1987; W. Sokołowski, op. cit.

⁴⁵ Z czasem postępował jednak proces spadku frekwencji, która zaczęła ponownie rosnać (prawie czterokrotnie) dopiero w epoce stanisławowskiej, A. Lityński, *Szlachecka doktryna...*, s. 136. O fałszowaniu podpisów: A. B. Zakrzewski, *Kierowanie obradami sejmików...*, s. 140.

weta, mianowania lordów i sędziów, wypowiedania wojny i zawierania pokoju⁴⁶. Dopiero w czasach stanisławowskich doszło do odejścia od dotychczasowego modelu zależności posłów od swoich wyborców. Instrukcje stawiały się tylko wyrazem przekonania prowincjonalnej szlachty, ale od posłów nie oczekiwano już pełnego podporządkowania się im. Ostatecznie jednak dopiero w Konstytucji 3 Maja przyjęto zasadę, że poseł jest reprezentantem całego narodu, o co bezskutecznie apelował Pius Kiciński jeszcze w marcu 1791 roku⁴⁷.

Silna pozycja sejmików wynikała nie tylko z polityki władców i interesów oligarchii magnackiej, ale również z tradycji dawnych podziałów (państw, księstw, dzielnic)⁴⁸, pozwalających na obronę swojej niezależności, co widoczne było zwłaszcza w czasie dyskusji podatkowych. Te różnice umacniało również funkcjonowanie sejmików generalnych, które zwoływano w każdej prowincji z reguły w kilka dni po sejmikach poselskich (w XVI wieku Małopolsanie zjeżdżali się w Korczynie, Wielkopolsanie w Kole i później w Środzie, a Litwini w Wołkowysku lub później w Słonimiu)⁴⁹. Tam uzgadniano wspólne stanowisko na zbliżający się sejm. Również w trakcie jego obrad zbierały się sesje prowincjonalne, na których zawsze dokonywano pewnych czynności prawnych, jak wybór sędziów sejmowych, ale też dyskutowano nad węzłowymi problemami sejmu. Tak silne akcentowanie różnic prowincjonalnych wynikało też z funkcjonowania w Rzeczypospolitej różnych kodeksów: w dawnej Koronie był to statut Łaskiego, w województwach koronnych przyłączonych w 1569 roku był to drugi statut litewski, zaś Litwa od 1588 posługiwała się trzecim statutem litewskim⁵⁰. Ujednolicenia tych statutów nie osiągnięto do końca istnienia Rzeczypospolitej, wobec niepowodzenia próby wprowadzenia kodeksu Andrzeja Zamoyskiego⁵¹.

Zakończenie

Kończąc te rozważania nad problemami dochodzenia parlamentarzystów do poczucia wspólnoty należy podkreślić rolę ciągłości historycznej sejmu Rzeczypospolitej. Wynikała ona oczywiście z konieczności przestrzegania przez władców zasady regularnego zwoływania sejmów, którą realizowano nawet

⁴⁶ A. Walicki, op. cit., s. 13–15.

⁴⁷ W. Szczygielski, *Sejm Wielki...*, s. 125–130.

⁴⁸ A.S. Kamiński, *Imponderabilia społeczeństwa obywatelskiego Rzeczypospolitej Wielu Narodów*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów...*, s. 42.

⁴⁹ Specyficzny był tylko kształt sejmiku generalnego Prus Królewskich, gdzie obradowano (zamiennie w Malborku, Toruniu i Grudziądzu) w dwu oddzielnych izbach, z których wyższą tworzyli miejscowi biskupi (2) oraz po trzech wojewodów, kasztelanów i podkomorzonych oraz reprezentanci (6) Gdańska, Elbląga i Torunia, a niższą odrębne koła szlacheckie i mieszczańskie, A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 139.

⁵⁰ Towarzyszyło temu funkcjonowanie odrębnych Trybunałów: koronnych (od 1578) w Piotrkowie i Lublinie, litewskiego (od 1581) w Brześciu i Grodnie oraz w latach 1578–1589 wołyńskiego w Łucku, które ograniczyły samowolę magnacką wobec „szaraków”, W. Uruszczak, *Król i sejm w świetle „Korektury praw” z 1532 r.*, „Krakowskie Studia Prawnicze”, 1975, t. 8, s. 123–141; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 13, s. 920; W. Zarzycki, *Temida sejmowa. Z dziejów sądu sejmowego w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 2000, s. 11–12. Cf.: J. Ekes, op. cit.; L. Kieniewicz, op. cit.; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 114–216.

⁵¹ A. Stroynowski, *Przyczyny odrzucenia kodeksu Zamoyskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1984, t. 36, s. 173–180.

w okresie najgłębszego upadku naszego parlamentaryzmu w okresie saskim. Nawet wówczas, praktycznie zerwany sejm przez *liberum veto* nadal obradował pod pozorem liczenia się z możliwością opamiętania się zrywającego i przywrócenia sejmującym możliwości stanowienia prawa⁵². Nawet wówczas toczono ostre walki o zdobycie mandatu poselskiego, chociaż nie rokował on realnych szans na przeprowadzenie jakichkolwiek zmian. Oczywiście kryła się za tym ambicja, czy przekonanie o konieczności odbycia poselstwa przed uzyskaniem wyższych urzędów⁵³. W okresie nieomal stałych sporów społeczeństwa z majestatem sejm stał się gwarancją zachowania wolności, czy nawet utrzymania państwa zagrożonego niebezpiecznymi pomysłami królów elekcyjnych. W czasie spadku roli Rzeczypospolitej i paraliżu jej władz centralnych to sejm uosabiał istnienie państwa, na radach senatu wygłaszano zbawienne rady, które nie miały praktycznych następstw, ale miały świadczyć o świątłych poglądach mówcy⁵⁴.

Nadal jednak żywe było przywiązanie do wywalczonych wcześniej norm prawnych, które nawet w swojej niedoskonałej formie były powszechnie aprobowane przez szlachtę, rozumiejącą samą istotę przyjętych rozwiązań, co ostatecznie decydowało o poziomie świadomości politycznej⁵⁵. Należy też podkreślić, że nigdy nie poszukiwano poczucia wspólnoty naszych parlamentarzystów na gruncie teoretycznych rozważań, czy tym bardziej prawnych decyzji. Proces zbliżania miał charakter oddolny, wynikający z konieczności porozumienia, zbliżania stanowisk i uznawania najwyższych wartości. Nie oznaczało to jednak identyczności poglądów, czy przekreślenia poczucia różnic regionalnych. Dla posłów i senatorów – przynajmniej werbalnie – nadrzędną wartością stał się interes państwa, zaś najwyższą nagrodą możliwość służenia mu.

⁵² Tak stało się chociażby w czasie obrad sejmów w latach 1722 i 1733, A. Stroynowski, *Kultura obrad sejmu Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, „Amžiaus Studijos”, XVIII, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų Ir naujovių*, red. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2014, s. 16. Cf.: W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948, s. 34–43; id., *Liberum veto*, Kraków 1918; W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995, s. 184–185; J. Staszewski, *Jednomyslność a liberum rumpo*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia”, 1979, t. 31, s. 83.

⁵³ Stąd humorystyczny wybór na posła w 1697 r. Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, choć miał tylko 18 miesięcy. A. Rachuba, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] *PSB*, t. 30, s. 247.

⁵⁴ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.

⁵⁵ J. Siemieński, *Króla Stefana polityka sejmowa*, „Przegląd Historyczny”, 1937/1938, t. 14, s. 52.

Bibliografia:

Źródła:

Dyaryusz Sejmu Ordynaryjnego Warszawskiego... MDCCLXXX, wyd. S. Badeni, Grodno 1780.

Kołłątaj H., *Do Stanisława Małachowskiego referendarza koronnego o przyszłym Sejmie Anonima Listów kilka*, [w:] id., *Listy Anonima i Prawo polityczne narodu polskiego*, oprac. B. Leśnodorski i H. Wereszycka, t. 1, Kraków 1954.

Rzewuski H., *Pamiętnik Soplicy*, oprac. Z. Lewinówna, Warszawa 1978.

Literatura:

Atamanenko W., *Zamoyscy i Ostrogscy. Magnateria końca XVI – pierwszej połowy XVII w.*, „Zamojsko – Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, 2005, t. 3, s. 101–106.

Backvis C., *Wymóg jedności a wola ogółu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1975, t. 27, z. 2, s. 161–173.

Bardach J., *Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska*, „Przegląd Historyczny”, 1991, t. 82, z. 3–4, s. 383–410.

Bardach J., *Konstytucja 3 Maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku*, [w:] *Konstytucja 3 Maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku*, „Lithuania” 2001, t. 12, nr 3–4, s. 33–37.

Choińska-Mika J., *Od zgody wszystkich ku jednomyślności – modus consuludendi sejmów polskich za ostatnich Wazów*, [w:] *Vetera notis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, t. 1, red. S. Grodziski, D. Malec, A. Karabowicz, M. Stusa, Kraków 2010, s. 73–83.

Choińska-Mika J., *Parlament miejscem politycznej integracji i społecznej edukacji*, „Teki Sejmowe”, 2010, nr 1, s. 28–39.

Dubas-Urwanowicz E., *Król i szlachta na sejmach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XVI–XVII w.*, Warszawa 1994, s. 143–169.

Dworzaczek W., *Oblicze wyznaniowe senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dobie kontrreformacji*, [w:] id., *Studia nad dziejami społeczeństwa, polityki i kultury dawnej Polski w wiekach XVI–XVIII*, oprac. Z. Chodyła, Z. Sprus, Warszawa 2010, s. 261–273.

Dworzaczek W., *Uwagi o genezie magnaterii*, [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, red. W. Czapliński i A. Kersten, Toruń 1974, s. 3–8.

Dzięgielewski J., *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986.

Dzwonkowski W., *Grabowski Zygmunt Ksawery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny [dalej: PSB]*, t. 8, s. 516.

Ekes J., *Złota demokracja*, Warszawa 1987.

Encyklopedia Orgelbranda, Warszawa 1884, t. 12.

Głowacki J.J., *Tolerancyjność i fanatyzm szlachty katolickiej w Rzeczypospolitej u progu Oświecenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historia”, 2014, z. 92, s. 29–48.

Gruszecki S., *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572–1573)*, Warszawa 1969.

Grzybowski S., *Mikołaj Sienicki – Demostenes sejmów polskich XVI w.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1959, t. 2, s. 96–117.

Herbst S., *Grabowski Paweł*, [w:] *PSB*, t. 8, s. 506–507.

Jakowenko N., *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2000.

Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, Warszawa 1991, t. 2.

Kallas M., *Tryb zmiany aktów konstytucyjnych w Polsce doby porzobiorowej*, „Prawo Kanoniczne”, 2006, t. 49, nr 3–4, s. 246–247.

Kallas M., *Wstępy do polskich konstytucji (1791–1921)*, [w:] *Honeste vivere. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda, A. Sokala, Toruń 2001, s. 515–531.

Kamiński A.S., *Imponderabilia społeczeństwa obywatelskiego Rzeczypospolitej Wielu Narodów*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej. Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje”, Kraków 15–17 IX 1997 r.*, red. A. K. Link-Leczowski i M. Markiewicz, Kraków 1999, s. 42–52.

Kaniewska I., *Małopolska reprezentacja parlamentarna za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 1974, z. 48,

Kempa T., *Szlachta wołyńska wobec praw wyznaniowych na sejmikach i sejmach w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2011, z. 4 (19), s. 27–54.

Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.

Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948.

Konopczyński W., *Liberum veto*, Kraków 1918.

Krakowski B., *Oratorstwo polityczne na forum Sejmu Czteroletniego. Rekonesans*, Gdańsk 1968.

Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1764). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe*, Warszawa 1966.

Kriegseisen W., *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995.

Leśnodorski B., „Łagodna rewolucja” w starciu z despotyzmem, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1975, t. 27, s. 187–195.

Leśnodorski B., *Dzielo Sejmu Czteroletniego*, Wrocław 1951.

- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lityński A., *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią. Zagadnienia wybrane*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, Warszawa 1996, s. 134–141.
- Lulewicz H., *Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego księstwa Litewskiego za panowania Wazów*, „Przegląd Historyczny”, 1977, t. 68, s. 425–443.
- Łubieńska C., *Sprawa dysydencka 1764–1766*, Warszawa 1911.
- Malec J., *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w nowożytnej Europie*, Kraków 2003.
- Markiewicz M., *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2004.
- Markiewicz M., *Państwa wielonarodowe w Europie osiemnastego wieku*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej. Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje”*, Kraków 15–17 IX 1997 r., red. A. K. Link-Leczowski i M. Markiewicz, Kraków 1999, s. 23–31.
- Mączak A., *Rzeczpospolita szlacheckich samorządów*, „Przegląd Historyczny”, 2005, t. 96, z. 2, s. 169–192.
- Michalski J., *Kilka uwag o koncepcji sejmu rządzącego w XVIII w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1982, R. 37, nr 3–4, s. 241–248.
- Michalski J., *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 350–419.
- Michalski J., *Sejm w czasach saskich*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 306–349.
- Michalski J., *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Historyczne”, 1986, t. 51, z. 1, s. 97–131.
- Müller M.G., *Tolerancja religijna a sprawa dysydentów w drugiej połowie XVIII wieku*, „Wiek Oświecenia”, 1999, t. 15, s. 23.
- Ogonowski Z., *W obronie liberum veto. Nad pismami Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Człowiek i Światopogląd”, 1975, nr 4, s. 64–65.
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
- Opaliński E., *Między „liberum veto” a głosowaniem większościowym. Funkcjonowanie sejmu w latach 1587–1648*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1993, s. 43–51.
- Rachuba A., *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] *PSB*, t. 30, s. 247.

- Rodkiewicz W., *Kariery posłów koronnych na sejmie Stefana Batorego*, „Przegląd Historyczny”, 1987, t. 78, z. 2, s. 167–188.
- Rostworowski E., „*Marzenie dobrego obywatela*” czyli królewski projekt konstytucji, [w:] id., *Legends i fakty XVIII w.*, Warszawa 1963, s. 265–464.
- Rostworowski E., *Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty*, „Kwartalnik Historyczny”, 1987, R. 94, nr 3, s. 19–34.
- Siemieński J., *Króla Stefana polityka sejmowa*, „Przegląd Historyczny”, 1937/1938, t. 14, s. 31–53.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, F. Sulimirski, W. Walewski, t. 5, Warszawa 1884.
- Smoleński W., *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897.
- Sokołowski W., *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997.
- Sowa A.L., *Świat ministrów Augusta II*, Kraków 1995.
- Staszewski J., *Jednomysłność a liberum rumpo*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia”, 1979, t. 31, s. 81–85.
- Stroynowski A., *Kształtowanie się koncepcji reformy królewszczyzn w epoce saskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, 1978, ser. 1, z. 29, s. 127–144.
- Stroynowski A., *Kultura obrad sejmu Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, „Amžiaus Studijos”, XVIII, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų Ir naujovių*, red. Ramune Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2014, s. 16–34.
- Stroynowski A., *Posel – reprezentant narodu, czy regionu? Ujęcie historyczne*, [w:] *Oblicze polityczne regionów Polski. Elity i społeczeństwo*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2008, s. 237–251.
- Stroynowski A., *Przyczyny odrzucenia kodeksu Zamoyskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1984, t. 36, s. 173–180.
- Sucheni-Grabowska A., *Sejm w latach 1540 – 1587*, [w:] *Historia sejmów polskiego*, t. 1, s. 134–136.
- Szcząska Z., *Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1975, t. 28, s. 55–107.
- Szczygielski W., *Cele lewicy polskiej u schyłku XVIII wieku*, Łódź 1975.
- Szczygielski W., *O nową ustawę sejmikową. Rezultaty głosowania sejmowego z 24 marca 1791 roku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego*, Warszawa 2013, s. 502.
- Szczygielski W., *Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2005, R. 4, nr 2(8), s. 67–69.
- Szczygielski W., *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015.

- Tazbir J., *Dzieje polskiej tolerancji*, Warszawa 1973.
- Tazbir J., *Kultura szlachecka w Polsce*, Warszawa 1978.
- Tomczak A., *Walenty Dembiński. Kanclerz egzekucji (1504–1584)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 67, 1962, z. 2, Toruń 1963.
- Uruszczak W., *Historia państwa i prawa opolskiego*, wyd. 2, Warszawa 2013, t. 1: (966 – 1795).
- Uruszczak W., *Król i sejm w świetle „Korektury praw” z 1532 r.*, „Krakowskie Studia Prawnicze”, 1975, t. 8, s. 123–141.
- Uruszczak W., *Kultura polityczna i prawna w sejmie polskim czasów Odrodzenia*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1980, t. 32, z. 2, s. 47–62.
- Uruszczak W., *Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2008, t. 60, z. 2, s. 125–156.
- Walicki A., *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991.
- Wisner H., *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, Warszawa 1978.
- Wisner H., *Rozróżnieni w wierze. Szkice z dziejów Rzeczypospolitej schyłku XVI i połowy XVII wieku*, Warszawa 1982.
- Zakrzewski A.B., *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, 2000, t. 5, s. 139–149.
- Zakrzewski A.B., *Litwa wobec Korony we wspólnej Rzeczypospolitej. XVI–XVIII wiek*, [w:] *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, red. Z. Anusik, Łódź 2007, s. 41–58.
- Zakrzewski W., *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878.
- Zakrzewski W., *Stefan Batory. Przegląd historii jego panowania*, Kraków 1887.
- Zarzycki W., *Temida sejmowa. Z dziejów sądu sejmowego w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 2000.
- Zielińska Z., *Sejm Czteroletni*, [w:] *Spółczesność obywatelskie i jego reprezentacja (1493 – 1793)*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 105–114.
- Zienkowska K., *Sławetni i urodzeni. Ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1976.

Andrzej Stroynowski

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

PARLAMENTARZYŚCI RZECZYPOSPOLITEJ – PRZESZKODY NA DRODZE KU WSPÓLNOCIE

Streszczenie: Rzeczypospolita (1569–1795) nie była państwem jednolitym. Wynikało to z jej federacyjnego charakteru (dwa państwa, trzy prowincje i autonomiczne Prusy oraz Inflanty). Towarzyszyły temu różnice narodowe, religijne i kulturowe. Łączył to państwo tylko król i parlament (sejm). Właśnie stałe funkcjonowanie parlamentu wyróżniało Rzeczypospolitą na tle europejskim. Reprezentował on też aż 10% społeczeństwa państwa. Początkowo parlamentarzyści różnili się narodowo i religijnie. Demokracja zmuszała ich do porozumiewania się i zgody. To prowadziło do ukształtowania poczucia wspólnoty interesów całego państwa. Jednak dopiero w 1791 roku parlamentarzyści stali się reprezentantami całego państwa. Nadal jednak mieli bronić interesów swojej prowincji.

Słowa kluczowe: Rzeczypospolita (1569–1795), parlamentaryzm, demokracja, szlachta.

Andrzej Stroynowski

Jan Długosz University in Częstochowa

THE PARLIAMENTARIANS OF POLISH COMMONWEALTH (1569-1795) – THE OBSTACLE ON ROAD TOWARDS COMMUNITY

Summary: The Polish Commonwealth (1569–1795) was not indiscrete state. It originated from its federative nature (two states, three provinces and autonomic Prussia and Livonia). This was accompanied by national, religious and cultural differences. This state was united by the only king and the Parliament (the Sejm). It was the permanent functioning of the parliament that distinguished the Polish Commonwealth from the rest of Europe. It represented also up to 10% society of state. Initially, parliamentarians differed nationally and religiously. Democracy forced them to communication and agreement. This led then to unity. Although parliamentarians became the representatives of the whole state only in 1791, they still had to protect businesses of their province.

Keywords: Polish Commonwealth (1569–1795), parliamentary, democracy, nobility.